

Крижановська Т.О.,

канд. філос. наук,

*доцент кафедри мистецтвознавства і загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

СВОБОДА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗА РОБОТАМИ І. КАНТА)

Анотація. В статті досліджується громадянське суспільство у вигляді інтерсуб'єктивного простору, що ґрунтується моральними якостями його учасників. Наголошується на нагальності переосмислення поняття «свобода» та тісний взаємозв'язок свободи особистісної та свободи соціальної.

Ключові слова: свобода, особистість, громадянське суспільство, соціальний простір, інтерсуб'єктивність.

Актуальність дослідження впливає із сучасного стану української суспільної практики. Останні події в Україні свідчать про наявність бажання у значної частини населення активно впливати на державні рішення і мати, відповідно, дієві інструменти для цього. Як свідчить світова практика такі інструменти надає розвинуте громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Проблема формування та розвитку громадянського суспільства як основи функціонування демократичної розвиненої держави не може розглядатися у відриві від феномену свободи, причому свободи як особистісної, внутрішньої, так і свободи соціальної, практично здійснюваної в суспільному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософській думці України означена проблематика, тим чи іншим чином, осмислюється у працях В.Андрущенка, Є.Бистрицького, А.Єрмоленка, А.Карася, Д.Кірюхіна, М.Култаєвої, В.Лисого, А.Лоя, В.Малахова, М.Михальченка, Я.Паська, М.Поповича, С.Пролеева, М.Тура, Р.Якуца та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема свободи, як умови формування громадянського суспільства у її практичному значенні, на наш погляд, потрібно розглядати не розмежовуючи широкою прірвою свободу особистісну і свободу соціальну, тобто свободу думки та свободу дії.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Треба відзначити надзвичайну нагальність розробки означеної проблематики як для теорії, так і

для практичного суспільного розвитку України у зв'язку із сучасною потребою переосмислення понять «особистість», «свобода», «громадянин», «громадянське суспільство» не тільки в українській, але і в світовій соціально-філософській думці.

Метою статті є дослідження свободи як умови формування громадянського суспільства.

Наукова та методологічне значення роботи обумовлене авторським баченням громадянської сфери у вигляді інтерсуб'єктивного простору, що ґрунтується моральними якостями його учасників.

Наукова новизна полягає у зверненні до інтерсуб'єктивної парадигми мислення при дослідженні свободи як умови існування громадянського суспільства.

Викладення основного матеріалу. Головне в позиції І.Канта як дослідника свободи — автономія особистості. Гранична обґрунтованість морального закону досягається лише тоді, коли джерело цього закону людина знаходить у самій собі.

Кантівський погляд підносить уявлення про граничну автономію розумних діячів. Цілковиту значущість має тільки таке життя, яке людина обирає собі сама. Ця думка стала могутньою силою в модерній цивілізації. Вона пропонує перспективу чистої діяльності «я», за якої моя дія визначається не просто даністю чи обставинами природи (включно з внутрішньою природою), а власною діяльністю особи, що формулює розумний закон.

Категоричний імператив І.Канта є тим загальним моральним законом, що дає змогу людині розв'язувати суперечності свободи й необхідності. Цей закон стосується не змісту вчинку і не того, що з нього витікає. Цей закон не вказує людині ні на які конкретні обов'язки і нічого не забороняє. Він вимагає одного: в усіх своїх вчинках людина повинна приймати рішення самостійно. Те, що підносить людину над самою собою як частиною чуттєвого світу є не що інше як «особистість, себто свобода й незалежність від механізму всієї природи, що розглядається водночас як спроможність істоти, яка підлегла власному розумові, чистим практичним законам» [1, с. 98]. Для І.Канта критерієм обґрунтування моралі є можливість

універсалізації максими суб'єктом: чи може вона стати всезагальним законом? Умова можливості такої універсалізації — трансцендентальний вимір суб'єкта, його причетність (як розумної істоти) до чистої форми всезагального.

Ця причетність завжди накладається на емпіричну природу людини, на її партикулярні бажання, які породжуються афектацією з боку зовнішнього світу. Суб'єкт не може позбутися своєї емпіричної природи, проте остання може й повинна бути підпорядкована природі трансцендентальній. Адже формальна універсальність повинна мати пріоритет щодо будь-якої змістовної партикулярності, і засвідчує цей пріоритет почуття «поваги» перед всезагальністю закону. Це, за Кантом, єдине «чисте» почуття, тобто почуття, яке є афектацією не з боку речей зовнішнього світу, а з боку самого розуму. І.Кант віддає перевагу розуму, який править єдину засаду значущості норм. Тільки інтелектуалістська етика, на думку І. Канта, може бути універсалістською, бо почуття зазвичай обмежені чимось особливим.

Оскільки основна проблема моралі — вирішення питання, що є добро, а що — зло, то кантівський принцип автономії волі означає, що немає і не може бути ніяких остаточних і готових відповідей на це питання. У кожному конкретному випадку вони — продукт творчого рішення особистості. З кантового субстанційного поняття свободи випливає, що зла людина не вільна. Моральна людина може бути залучена в таку ж діяльність, що й неморальна. Моральна особа може провадити таке саме зовнішнє життя, що й неморальна, але вона внутрішньо перетворена іншим духом.

Кантове поняття свободи пов'язано із людською гідністю. Істота, яка прагне тільки задовольняти свої бажання, є тільки розумною твариною, а не людиною, а в суспільстві, в якому задовольнятимуться всі, зокрема, й аморальні потреби, навряд чи знайдеться місце для реалізації людської гідності та духовності. Оскільки людина має вищий за все інше в природі статус, вона має й обов'язок бути гідною нього. «Тільки повага до закону складає мотив, який може надати вчинку моральну цінність» [2, с. 283]. Ми відчуваємо накази моралі як щось вище, ніж вимоги природи. Моральний закон вимагає нашої поваги; це єдине, що має таку властивість. До всього іншого в природі можна ставитися просто як до засобів для досягнення наших цілей, оскільки інші речі не мають безумовної цінності, їхня цінність — тільки інструментальна. А от розумна істота існує як мета в собі, а не як засіб, який може застосовувати будь-яка інша воля.

Свобода, як відомо, має декілька вимірів здійснення: внутрішня свобода в межах моралі,

зовнішні владно-інституалізовані норми та публічна свобода, в якій суб'єкт права фактично є «громадянином світу». В кантівській філософії свобода завжди залишається в царині ноуменального світу, є приналежністю інтелігібельного морального начала.

Громадянський стан має на увазі те, що всі, хто вважається громадянами повинні вступити у відносини субординації [3, с. 115]. Як вважає І. Кант, громадянський союз створює суспільство, бо саме в громадянському стані люди вступають в моральні і в правові відношення на противагу природному насильству. Причому громадянський устрій має під собою ніяк не історичний ґрунт, а ідею як принцип практичного розуму, тому що правовий стан можливий тільки через підкорення його волі, що запроваджує всезагальний закон.

Ґрунт громадянського союзу становить дух первісної угоди, і якщо й існують емпіричні форми влади, які слугують тому, щоб сприяти покорі народу, то апіорна форма громадянства має в своїй основі принцип свободи, на якому тільки й може будуватись правовий устрій, держава, дух якої власне тільки й може відповідати букві первісної угоди.

Досягнення стану громадянського суспільства визначається І.Кантом як «щонайбільша проблема для людського роду, розв'язати яку його примушує природа» [4, с. 12]. Мета природи — розвиток усіх задатків, що закладені в людстві. Це може відбитися в суспільстві, в якому всім його членам надається щонайбільша свобода, а отже й існує антагонізм, який врешті-решт стає причиною порядку, що відповідає законіві. У природі людини закладено спротив щодо оточуючого світу та інших людей, що пробуджує всі сили людини та примушує її долати притаманну їй від природи інертність. В умовах повної єдності, помірності та взаємної любові, усі людські таланти залишилися б прихованими, і в світі не було б заповнено ту порожнечу творення, яка відповідає меті здійснення розумної природи. Ось чому таке суспільство, в якому максимальна свобода поєднується з обов'язковістю права, є виконанням завдання природи для людського роду. В отакому суспільному устрої тільки й може розвиватись культура, яка певною мірою є результатом індивідуальної самодисципліни, мистецтва виробляти найпрекрасніше в просторі громадянського союзу.

І.Кант відмежовується від перспективи розчинення права у моралі або у моральності, або індивіда у спільноті. Право і моральність, індивід і суспільство залишатимуться різними феноменами. Суспільство ніколи не постане як цілісний індивід (такий погляд відбиває тоталітарне мислення), а отже, й право ніколи не перетвориться на

внутрішній моральний закон. Метою є не злиття права та моральності, суспільства та індивіда, а відтворення єдиного простору свободи через побудовання громадянського правового суспільства, в якому індивідуальна практична дія, ґрунтуючись моральними максимами, наближується до універсальної ноуменальної свободи.

Висновки. В роботах І. Канта поняття громадянського суспільства відбиває найбільш високий рівень людського зв'язку, що відповідає цивілізованому буттю вільних особистостей. Мета цивілізованого суспільства — свобода особистостей тією мірою, в якій вона дозволяє поєднати їх разом, і вже на цій основі будується добробут громадян. Громадянське суспільство є умовою виконання суспільної угоди між суб'єктами моралі і права, причому поняття договору виводиться не з умов калькуляції власного інтересу, а з моральних вимог практичного розуму, який править за регулятивний принцип особистісного існування.

Література

1. Кант І. Критика практичного розуму / Імануїл Кант; [пер. з нім., прим. та післямова І.Бурковського; наук. ред. А.Єрмоленко]. — К.: Юніверс, 2004. — 240 с.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности / Иммануил Кант. Сочинения в шести томах; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. — М.: Мысль. — (Серия «Философское наследие»). Т.4. Ч.1. [ред. 4-го т. В.Ф. Асмус]. — 1965. — С. 219–325.
3. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И.Кант, Г.В.Ф.Гегель, Ф.В.И.Шеллинг. Немецкая классическая философия: [в 2-х т.] / [пер. с нем.; ред. В.Галий]. — Харьков: Фолио. — 2000. — (Серия «Антология мысли»). Том 1: Право и свобода. — 2000. — С. 12–300.
4. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / Иммануил Кант. Сочинения в шести томах; [пер. с нем. Б.А. Фохта]. — М.: Мысль. — (Серия «Философское наследие»). Т.6. [ред. 6-го т. Т.И.Ойзерман]. — 1966. — С. 5–23.

Крыжановская Т. А. Свобода как условие формирования и развития гражданского общества (по работам И. Канта). — Статья.

Аннотация. В статье исследуется гражданское общество в виде intersubjectивного пространства, которое основывается моральными качествами его участников. Акцентируется внимание на необходимости переосмысления понятия «свобода», а также на тесную взаимосвязь свободы личностной и свободы социальной.

Ключевые слова: свобода, личность, гражданское общество, социальное пространство, intersubjectивность.

Kryzhanovska T. A. Liberty as a Condition of the Formation and Development of Civil Society (on the Works of I. Kant). — Article.

Summary. The article investigates the civil society as intersubjective space. The moral qualities of free individuals are at the heart of the civil society. The author focuses on the need to rethink the concept of «freedom» and on the relationship of personal freedom and social freedom.

Key words: Liberty, personality, civil society, social space, intersubjectivity.